

КОМПЛЕКСНІ СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ

Л. В. Свиридова, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
Т. В. Сохранич, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
В. Г. Абросимова, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,
Н. В. Сиротенко-Кацман, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

ЩОДО КОМПЛЕКСНОГО ВИКОРИСТАННЯ ОЗНАК ПОЧЕРКУ ТА ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ РУКОПИСНИХ ТЕКСТІВ

Розглянуто питання щодо можливості комплексного дослідження ознак почерку та писемного мовлення при вивченні рукописних текстів з метою подальшого розроблення теоретичних і методичних рекомендацій.

Рассмотрен вопрос о возможности комплексного исследования признаков почерка и письменной речи при изучении рукописных текстов с целью дальнейшей разработки теоретических и методических рекомендаций.

У дослідженні рукописних текстів експерти-почеркознавці нерідко зустрічаються з тим, що у вирішенні як ідентифікаційних, так і неідентифікаційних завдань необхідно враховувати разом з ознаками почерку також ознаки писемного мовлення. Це є особливо актуальним, коли в експерта в процесі дослідження виникають підстави, версії стосовно того, що текст було виконано: а) у незвичних умовах, у незвичному стані, б) умисно чи неумисно зміненним почерком; в) нерідною для виконавця мовою; г) під диктування, шляхом переписування. Як свідчить практика, відмічене є характерним й для рукописних текстів, виконаних подібними почерками¹.

Ознаки почерку та писемного мовлення формуються в єдиному процесі навчання письму, становлення й розвитку особистості, що зумовлює певну залежність властивостей писемно-рухових, мовних і навіть інтелектуальних навичок особистості. Закономірності володіння мовою впливають на ознаки почерку, а останні нерідко можуть бути повно встановлені лише з урахуванням цього впливу. Також порушення в психомовленнєвій сфері,

¹ Див.: Висновок № 258 за 2005 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

інтелектуальному апараті особистості мають прояв як у мовному, так і в графічному відображенні письма¹.

Писемне мовлення являє собою динамічну єдність трьох основних сторін: змістовної, мовної та графічної. Незвичайні умови складання тексту, зокрема, незвичний стан (зумовлений, наприклад, хворобою, одержаними травмами тощо), у якому перебуває людина, справляють деструктивний вплив на мовне, логічно-змістовне та графічне відображення її писемного мовлення².

В експертній практиці, якщо в досліджуваному рукописному тексті поряд, наприклад, з комплексом збіжних графічних ознак, недостатнім для обґрунтування категоричного висновку, встановлено значний обсяг ознак писемного мовлення, дослідження яких виходить за межі компетенції експерта-почеркознавця, експерт обмежується або наданням імовірного висновку, або висновком про неможливість вирішення питання. Однак експерт-почеркознавець, проводячи дослідження, у цих випадках часто не враховує ознаки писемного мовлення, які відобразилися в тексті документа, що характеризують виконавця тексту (ознаки орфографічних, пунктуаційних навичок), а також тісний взаємозв'язок мовного та графічного відображення письма. Останнє має місце й тоді, коли проведена за ініціативою експерта авторознавча експертиза тексту позитивно вирішує питання відносно авторства: одержання інформації щодо особистості виконавця тексту. Ця інформація, яку можна отримати за допомогою спеціальних знань у галузі авторознавства шляхом аналізу взаємозв'язку мовного та графічного відображення письма, у більшості випадків не вирішується авторознавчою експертизою. Тому саме комплексне дослідження почерку та ознак писемного мовлення з метою виявлення цієї інформації видається найбільш ефективною формою проведення почеркознавчої експертизи.

Л. Ю. Ароцкер відмічав, що завдання експерта полягає в тому, аби витягти з почерку (й з письма в цілому) максимальний обсяг інформації, корисної для розслідування та судового розгляду³. Якщо в проведенні почеркознавчих експертизи ознаки писемного мовлення не беруться до уваги, це або призводить до втрати інформації, корисної для органів слідства, впливає на можливість обґрунтування категоричного висновку, або стає причиною експертної помилки.

¹ Див.: Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи : метод. пособ. / С. М. Вул. — М., 1977. — С. 6.

² Див.: Вул С. М. Исследование логической структуры текста документа в целях отрицания авторства / С. М. Вул, Л. В. Кузниченко // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики : зб. наук- практ. матер. — Х. : Право, 2004. — Вип. 4. — С. 199–202.

³ Див.: Ароцкер Л. Е. Предмет неидентификационных исследований в судебном почерковедении / Л. Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Вища шк., 1970. — Вип. 7. — С. 141.

Як відомо, ознаки писемного мовлення в почеркознавчій експертизі мають перш за все серйозне «орієнтовне значення»¹. Якщо при значному обсязі збіжних загальних і окремих ознак почерку мають місце розбіжності ознак писемного мовлення, які можуть свідчити про виконання тексту під впливом будь-яких збиваючих факторів, то це повинно орієнтувати увагу експерта-почеркознавця на більш глибоке, ретельне дослідження ознак почерку.

У літературі описано випадок, коли експерт-почеркознавець надав категоричний позитивний висновок стосовно тотожності особистості виконавця анонімного листа, не взявши до уваги розбіжності ознак писемного мовлення, що містяться в досліджуваному тексті та у зразках письма особи, яка перевіряється, – Г. Повторною експертизою, проведеною в Харківському НДІСЕ, було встановлено, що поряд з грубими порушеннями норм орфографії, пунктуації в тексті містилися фрагменти, граматична правильність виконання яких могла бути зумовлена тільки високим ступенем розвитку граматичних навичок писемного мовлення. Ця обставина свідчила про факт умисного змінення особою писемного мовлення, яке характеризується високим ступенем розвитку орфографічних і пунктуаційних навичок. Дослідження зразків письма підозрюваного Г. показало, що йому властивий низький ступінь розвитку цих навичок. Виходячи з одержаних даних та положення стосовно взаємної залежності властивостей мовних і графічних навичок, було проведено глибоке, ретельне дослідження порівнюваних почерків. У результаті цього було виявлено низку розбіжних окремих ознак, що дозволило встановити факт умисного змінення Г. свого почерку. Комплексне дослідження умисного змінення писемного мовлення й почерку надало можливість вірно кваліфікувати та встановити особливості, що індивідуалізують підозрюваного. Установлені розбіжності ступенів розвитку орфографічних і пунктуаційних навичок у сукупності з розбіжностями окремих ознак порівнюваних почерків, стали достатньою підставою для категоричного заперечення тотожності особистості виконавця². Саме комплексне дослідження ознак почерку та писемного мовлення, здійснене в процесі повторної експертизи, дозволило вірно вирішити поставлене завдання. Хибність висновку первинної експертизи зумовлена в першу чергу тим, що експерт не дослідив й не врахував ознаки писемного мовлення, що відобразилися в досліджуваних текстах.

Важливо відмітити, що експерти-почеркознавці не володіють спеціальними знаннями, необхідними для проведення компетентного дослідження ознак писемного мовлення. При цьому часто ігнорується низка ознак писемного мовлення (переважно орфографічного, пунктуаційного характеру), що містять цінну інформацію стосовно виконавця тексту документа.

¹ Див.: Вул. С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. — С. 6.

² Див.: Висновок № 1068 за 1968 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

Розглянемо приклад. На дослідження надійшли тексти пояснень від імені С. і К. На вирішення почеркознавчої експертизи поставлені питання про те, чи виконані тексти пояснень від імені вказаних осіб цими особами, та якщо тексти виконані ними, чи не виконані вони в незвичному стані. Почеркознавчим дослідженням було встановлено, що тексти пояснень від імені С. і К. виконані ними самими. Також було відмічено, що в досліджуваних текстах мають місце дописування, виправлення, закреслення. Ознак, що свідчать про вплив на процес письма внутрішніх збиваючих факторів (незвичний стан виконавця в момент написання рукопису) у досліджуваних текстах не виявились.

Пізніше за згаданими текстами було призначено авторознавчу експертизу. Експерт виявив збіжності зі зразками писемного мовлення С. і К. в однотипових порушеннях норм орфографії та пунктуації. Використання цієї інформації в процесі проведення почеркознавчої експертизи могло б доповнити, розширити її висновки стосовно вирішення неідентифікаційних питань, зокрема питання про те, чи не виконувався текст під диктування або шляхом переписування.

Аналогічне мало місце в проведенні почеркознавчої експертизи анонімого листа, у якому описуються події, що відбувалися в одній зі шкіл м. М.¹ На вирішення експерта було поставлено питання, чи виконано текст листа П. або її донькою. У процесі дослідження було встановлено подібність почерків П. і її доньки. Однак експерт виявив стійкий комплекс збіжних ознак з почерком доньки та надав категоричний висновок про виконання нею тексту листа. Разом з тим експерт звернув увагу на збіжності деяких ознак писемного мовлення (наприклад, особливостей виконання абрєвіатури) зі зразками писемного мовлення П., що викликало в нього припущення відносно того, що текст листа міг бути виконаний шляхом переписування. Однак це припущення так і залишилося на рівні версії.

У наведених випадках тільки на основі всебічного дослідження всієї системної організації тексту документа можливо чітко виділити, вірно кваліфікувати й оцінити ідентифікаційну, діагностичну значущість ознак писемного мовлення, що відобразилися в досліджуваному тексті рукопису, і відповідно врахувати значення одержаних даних для вирішення поставленого перед експертом завдання.

На необхідність комплексного використання методів дослідження почерку та писемного мовлення у вирішенні ідентифікаційних і неідентифікаційних завдань, зокрема в разі встановлення фактів виконання рукопису під диктування або шляхом переписування, вказують С. М. Вул і О. В. Довженко, спираючись на результати проведених ними експериментальних досліджень текстів осіб молодшого та середнього віку². Дослідники відмічають,

¹ Див.: Висновок № 6136 за 2009 р. / Архів Харківського НДІСЕ.

² Див.: Вул С. М. Диагностическая экспертиза письменной речи: установление факта выполнения рукописи под диктовку или путем переписывания / С. М. Вул, О. В. Довженко // Роль и значение деятельности П.С. Белкина в становлении современной криминалистики.

що в разі встановлення факту виконання рукопису під диктування за відсутності або недостатності порівняльного матеріалу слід звертати увагу на такі діагностичні ознаки писемного мовлення: порушення кореляційної залежності між кількістю пунктуаційних, орфографічних, граматичних, лексико-фразеологічних помилок¹; невідповідність у додержанні простих і складних для засвоєння норм пунктуації чи орфографії, або граматики, або лексики, при цьому інформативними є, зокрема, порушення, зумовлені інтерферуючим впливом рідної мови виконавця; вживання слів, що не відповідають контексту викладу; грубі орфографічні помилки, у тому числі при виконанні закінчень слів, багатоскладних слів, пов'язані з пропущенням, переставленням букв, складів, з наявністю зайвих букв, складів, іншомовної, а також ненормативної лексики тощо.

Аналогічне має місце й у вирішенні питання щодо факту виконання рукопису шляхом переписування, де рекомендується як діагностичні ознаки писемного мовлення розглядати, зокрема, невмотивоване повторення слова, словосполучення, навіть речення або його фрагменту, що може бути зумовлено втомленістю, послабленою увагою виконавця при переписуванні; різкі порушення синтаксичної структури, зв'язності викладу, про що можуть свідчити невмотивовані пропущення фрагментів тексту, який переписується, порушення при виконанні скорочених слів, абрєвіатур тощо.

Для проведення подібного аналізу відмічених ознак, виявлених у тексті, спеціальних знань експерта-почеркознавця недостатньо. Цей аналіз може з успіхом проводитися лише в рамках комплексного дослідження ознак почерку та писемного мовлення, який сприяє вірній оцінці, що аргументує значущість діагностичних ознак та їх сукупностей.

Питання комплексного використання методів дослідження почерку та писемного мовлення виникає на практиці доволі часто. У той же час, як зазначає Е. Б. Сімакова-Єфремян, на сучасному етапі в експертних установах виникають проблеми, пов'язані з організацією комплексних досліджень у зв'язку з недостатнім розробленням їх теоретичних засад. Також недостатньо є й «методична база комплексних досліджень – спостерігається явний дефіцит методик комплексних досліджень, оскільки не розроблено на достатньому рівні теоретичні основи їх формування»². Виникнення нових експертних методів сприяє розширенню можливостей експертизи, вони дають початок формуванню нових експертних методик³, які за своєю сут-

¹ Див.: Вул. С. М. Методика статистического анализа общих признаков языковых навыков письменной речи / С. М. Вул // Применение методов исследования, основанных на вероятностном моделировании, в судебно-почерковедческой экспертизе. — М., 1976. — С. 339–357.

² Сімакова-Єфремян Е. Б. Науково-методичні проблеми комплексних судово-експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2009. — Вип. 9. — С. 185–195.

³ Див.: Аверьянова Т. В. Проблемы формирования судебных экспертиз в свете интеграции и дифференциации научных знаний / Т. В. Аверьянова // Роль

ністю є реалізацією інтеграції методів різних галузей науки, техніки для завдань судочинства. «Інтеграція знань є тим механізмом, що допомагає подолати нестачу відомостей про досліджуваний об'єкт, правильно обґрунтувати експертний висновок, а значить – підвищити рівень його повноти й надійності»¹. До того ж, інтеграція знань фахівців різного профілю сприяє адекватності процесу оцінювання одержаних ними результатів і формування загального висновку².

Враховуючи наведене та виходячи з потреб експертної практики констатуємо, що можливість вирішення питання комплексного дослідження ознак почерку й писемного мовлення рукописних текстів зумовлює проведення теоретичних і методичних розробок у цьому напрямі.

В. В. Хоша, завідувач сектору Харківського НДІСЕ,

О. О. Михальський, завідувач лабораторії Харківського НДІСЕ,

В. О. Дмитрієв, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ,

В. Г. Нікітюк, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ

ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЕЛЕКТРОПОБУТОВОЇ ТЕХНІКИ

Розглянуто проблематику проведення судової експертизи електропобутової техніки в судово-експертних установах Міністерства юстиції України. Викладено особливості проведення відповідних досліджень у рамках комплексної експертизи.

Рассмотрена проблематика проведения судебной экспертизы электробытовой техники в судебно-экспертных учреждениях Министерства юстиции Украины. Изложены особенности проведения соответствующих исследований в рамках комплексной экспертизы.

судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений. — Одесса, 1994. — С. 26–28.

¹ Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про методи та методики експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засідання «круглого столу», присвяч. 10-річчю створення Севастополь. відділення Харків. наук.-досл. ін-ту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, Севастополь, 10–11 черв. 2010 р. / МЮУ, ХНДІСЕ. — Х. : ХНДІСЕ, 2010. — С. 31–33.

² Див.: Аверьянова Т. В. Вказ. праця. — С. 26–28.